

महाराष्ट्रातील निवडक आदिवासी तालुक्यांमधील समुदायाचे सक्षमीकरण व पोषण संबंधित लोकसहभागातून कम्युनिटी अऱ्कशन फॉर न्युट्रिशन प्रक्रिया प्रायोगिक तत्त्वावर राबवण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन
आदिवासी विकास विभाग
शासन शुद्धिपत्रक क्र.केंद्रिय-२०१७/प्र.क्र.६४/का.१९
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक,
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२
दिनांक - ३१.०८.२०१८

वाचा-

- आदिवासी विकास विभाग ,शासन निर्णय,:केंद्रिय-२०१७/प्र.क्र.६४/कार्यासन-१९, १८ ऑक्टोबर, २०१७.
- आदिवासी विकास विभाग ,शासन पत्र क्र. केंद्रिय-२०१७/प्र.क्र.६४/कार्यासन-१९, ०५ डिसेंबर, २०१७.
- आदिवासी विकास विभाग ,शासन पत्र क्र. केंद्रिय-२०१७/प्र.क्र.६४/कार्यासन-१९, दि. ३०.०८. २०१८.

शासन शुद्धिपत्रक -

आदिवासी विकास विभागद्वारे आदिवासी समुदायाचे सक्षमीकरण कार्यक्रमातून पोषण संबंधित सेवा व घरातील पोषण पद्धती (Empowering Tribal Communities to improve nutrition & Strengthening awareness on Nutrition related Services) सुधारण्यासाठी कम्युनिटी अऱ्कशन फॉर न्युट्रिशन (CAN) प्रकल्प पोषण हक्क गट (Nutrition Rights Coalition) अंतर्गत साथी, (SATHI) पुणे या स्वयंसेवी संस्थेमार्फत राबविण्यास संदर्भाधिन शासन निर्णयान्वये मान्यता देण्यात आलेली आहे. सदर शासन निर्णयास संदर्भाधिन शासन पत्र क्र.२ अन्वये स्थगिती देण्यात आलेली होती. योजना राबविण्यासंदर्भातील स्थगिती संदर्भाधिन शासन पत्र क्र.३ अन्वये उठविण्यात आली आहे. ही योजना राबविण्याच्या कालावधीत (Timeline) व इतर बाबीत बदल अपेक्षीत असल्याने संदर्भाधिन शासन निर्णय क्र.१ मधील परिच्छेद क्र.२,३,४,६ व ७ खालीलप्रमाणे वाचण्यात यावे.

परिच्छेद क्र.२ - सदर प्रायोगिक तत्वावरील प्रकल्पाचे प्रारंभिक टप्प्यातील (Preparatory phase) and मुलभूत सर्वेक्षणाचे (Baseline assessment) चे काम सप्टेंबर ते नोव्हेंबर, २०१८ दरम्यान राबविण्यात येईल. तर पहिला टप्पा नोव्हेंबर, २०१८ ते सप्टेंबर, २०१९ व दुसरा टप्पा ऑक्टोबर, २०१९ ते ऑगस्ट, २०२० दरम्यान अशाप्रकारे एकूण २४ महिन्यांच्या कालावधीमध्ये राबविण्यात येईल. सदर प्रकल्प ७ आदिवासी जिल्हयांतील (गडचिरोली, नंदूरबार, ठाणे, पालघर, रायगड, नाशिक व पुणे) १० ब्लॉक्समध्ये (कुरखेडा, आरमोरी, धडगाव, शहादा, शहापूर, जव्हार, मोखाडा, कर्जत, त्र्यंबकेश्वर व जुन्नर) मधील ४२० गावांमध्ये राबविण्यात येईल.

परिच्छेद क्र.३- सदर प्रायोगिक तत्वावरील प्रकल्प २ वर्षात राबविण्यात येणार असून वर्षनिहाय कामाचा आराखडा खालीलप्रमाणे आहे.

क्र.	विषय	कालावधी
१	प्रारंभिक टप्पा व मुलभूत सर्वेक्षण	सप्टेंबर २०१८ ते नोव्हेंबर, २०१८
२	पहिला टप्प्याची अंमलबजावणी	नोव्हेंबर, २०१८ ते सप्टेंबर २०१९
३	प्रकल्पाची मध्यवर्ती पाहणी	सप्टेंबर २०१९
४	दुसरा टप्प्याची अंमलबजावणी	ऑक्टोबर २०१९ ते ऑगस्ट २०२०
५	अंतिम प्रकल्प सर्वेक्षण आणि अहवाल तयार करणे	जुलै २०२० ते ऑगस्ट २०२०
६	प्रकल्प अंमलबजावणी अनुभवाच्या आधारे प्रकल्पाचे सार्वत्रीकरणाचा प्रस्ताव तयार करणे	जुलै २०२० ते ऑगस्ट २०२०

परिच्छेद क्र.४- कम्युनिटी अँकशान फॉर न्युट्रिशन (CAN) प्रक्रिया राबवण्यासाठी राज्य नोडल संस्था म्हणून पोषण हक्क गट, महाराष्ट्र (Nutrition Rights Coalition), अंतर्गत साथी, पुणे या स्वयंसेवी संस्थेमार्फत काम पाहण्यात येईल. जिल्हा ते गाव पातळीवरील CAN प्रक्रियेची अंमलबजावणी करण्यासाठी पोषण हक्क गटातील खालील नमूद केलेल्या इतर सहभागी संस्थाना मान्यता देण्यात येत आहे. या सर्व संस्था, NHM अंतर्गत आरोग्यसेवावर लोकाधारित देखरेख प्रक्रियेत, नोडल संस्था म्हणून कार्यरत आहेत. साथी, पुणे ही संस्था CBM प्रकल्पाचा कार्यक्रम, सदर कार्यक्रमाची रुपरेषा, फलश्रुती, कालमर्यादा व कार्यक्रमावरील एकूण खर्च व अन्य अनुषंगिक बाबी तसेच प्रकल्पाच्या अंमलबजावणीकरता शासनाबरोबर निश्चित झालेल्या आर्थिक बाबीं, मुलभूत सर्वेक्षण (Baseline व End line) बाबतही समन्वयन करेल. यासंदर्भात आयुक्त, आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था यांनी साथी संस्थेच्या अनुसंधान द्रस्टला प्रकल्पासाठीचा मंजूर निधी, खाली नमूद मुद्दा क्रमांक ८ मध्ये नमूद केल्या प्रमाणे वर्षनिहाय वितरीत करावा.

जिल्हा व तालुका पातळीवर नोडल समन्वयक संस्था

जिल्हा	तालुका	गावांची संख्या	नोडल संस्था
गढचिरोली	कुरखेडा	४०	आम्ही आमच्या आरोग्यासाठी
	आरमोरी	४०	आम्ही आमच्या आरोग्यासाठी
नंदुरबार	धडगाव	४०	जनार्थ आदिवासी विकास संस्था
	शहादा	४०	जनार्थ आदिवासी विकास संस्था
पालघर	जव्हार	४०	कामगार व मजूर संघ (कष्टकरी संघटना)
	मोखाडा	४०	कामगार व मजूर संघ (कष्टकरी संघटना)
ठाणे	शहापूर	४०	वननिकेतन
नाशिक	त्र्यंबकेश्वर	४०	वचन
	त्र्यंबकेश्वर	२०	साथी संस्था
रायगड	कर्जत	४०	दिशा संस्था
पुणे	जुन्नर	४०	रचना सोसायटी फॉर सोशल रिकन्स्ट्रक्शन
एकूण		४२०	

परिच्छेद क्र.६- सदर कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीसाठी सप्टेबर, २०१८ ते फेब्रुवारी, २०१९ या कालावधीत ४२० आशा वर्कर/गाव कार्यकर्ती यांना प्रशिक्षण देण्यात येईल. तदनंतर २०० गावांमधील आशा वर्कर यांना प्राथमिक स्वरूपाचे (Basic CAN) चे काम तर उर्वरित २२० गावांमध्ये वैयक्तिक समुपदेशन व पाठपुराव्याचे (Individualized counseling and follow up) काम देण्यात येईल. एकंदरित सदर प्रकल्पातील कामाकरिता आशा वर्कर/ गाव कार्यकर्ती यांना प्रारंभिक टप्प्यातील कामाकरिता नोव्हेबर, २०१८ ते सप्टेबर, २०१९ या ११ महिन्याच्या कालावधीसाठी व ऑक्टोबर, २०१९ ते ऑगस्ट, २०२० या कालावधीतील ११ महिन्यांसाठी अशा प्रकारे एकूण २२ महिन्यांच्या कालावधीकरिता मानधन तसेच २ प्रशिक्षणांकरिताही सोबत जोडलेल्या विवरणपत्रानुसार मानधन देण्यात येईल. आशा वर्कर प्रत्येक कुटुंबास दरमहिन्याला किमान ४ भेटी देतील. आशा वर्कर यांचे मानधन व प्रशिक्षण कालावधीतील मानधनाचा खर्च हा प्रकल्पांतर्गत एकूण खर्चामध्ये समाविष्ट असेल.

परिच्छेद क्र.७- या कार्यक्रमाकरिता येणाऱ्या खर्चाचा तपशिल खालीलप्रमाणे आहे.

अ.क्र	वर्ष	स्तर	बजेट मधील रक्कम
१	प्रथम वर्ष सप्टेबर, २०१८ ते एप्रिल, २०१९	राज्यस्तरावरील उपक्रम	७७,२७,९८३/-
		जिल्हास्तरावरी उपक्रम	८६,९०,९६०/-
		बेसलाइन सर्व	२४,८६,८४६/-
		एकूण रक्कम	१,८८,२४,९८९/-

अ.क्र	वर्ष	स्तर	बजेट मधील रक्कम
२	द्वितीय वर्ष मे २०१९ ते एप्रिल २०२०	राज्यस्तरावरील उपक्रम	८०,०६,९६७/-
		जिल्हास्तरावरील उपक्रम	१,४१,३१,८४५/-
		एकूण रक्कम	२,२१,३८,०१२/-
३	तृतीय वर्ष मे २०२० ते ऑगस्ट २०२०	राज्यस्तरावरील उपक्रम	४०,२४,९६५/-
		जिल्हास्तरावरील उपक्रम	६०,७१,१७५/-
		अंतिम प्रकल्प सर्वेक्षण	२४,६१,७६५/-
		एकूण रक्कम	१,२५,५७,१०५/-
		एकूण रक्कम (अनु.१+२+३)	५,३५,२०,९०६/-

तसेच परिच्छेद १२ मधील पहिल्या ओळीतील “ऑक्टोबर २०१७ ते ऑक्टोबर २०१९” या ऐवजी “सप्टेंबर २०१८ ते ऑगस्ट २०२०” असे वाचावे.

२. उपरोक्त सुधारणेसोबतच खालीलप्रमाणे माहिती या शासन शुद्धीपत्रकान्वये समाविष्ट करण्यात येत आहे.

कम्युनिटी अऱ्कशन फॉर न्युट्रीशन प्रक्रिये अंतर्गत, गाव पातळीवर ६ वर्षाखालील बालके, गरोदर णिया व स्तनदा माता यांना दिल्या जाणाऱ्या पोषण व आरोग्यसेवांची सद्यस्थिती, कुपोषित बालकांच्या पाठपुराव्याची माहिती आणि भारतरत्न डॉ.ए.पी.जे.अब्दुल कलाम अमृत आहार योजनेच्या लाभार्थीची माहिती गोळा करण्यात येणार आहे. गोळा केलेली माहिती व समिती सदस्य यांच्या निरीक्षणातून उपस्थित झालेल्या मुद्द्यांच्या आधारे सेवांमध्ये सुधारणा करण्याच्या अनुषंगाने अंगणवाडी, गाव पातळीवर लोकसहभागातून विविध उपक्रम राबवण्यात येतील.

अ) पोषण व आरोग्य सेवांसंदर्भात गाव पातळीवर माहितीचे संकलन

- गाव पातळीवर -एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना, -भारतरत्न डॉ.ए.पी.जे.अब्दुल कलाम अमृत आहार योजना व आरोग्य विभागाच्या माध्यमातून ६ वर्षाखालील बालके, गरोदर णिया व स्तनदा माता यांना दिल्या जाणाऱ्या पोषण व आरोग्यसेवांची माहिती जमा करण्यात येईल.
- पोषण व आरोग्य सेवांच्या सद्यस्थितीची माहिती प्रत्येक अंगणवाडी व गाव पातळीवर आशा/गाव कार्यकर्ता प्रत्यक्ष लाभार्थीसोबत दर महिन्याला ठळक मुद्द्यांवर गटचर्चा करून घेतील. गाव पातळीवर बैठकीतून उपस्थित झालेल्या निवडक मुद्द्यासंदर्भातील माहिती रिपोर्टकार्डच्या माध्यमातून दर महिन्याला मोबाईल अऱ्पच्या द्वारा एकत्रित करण्यात येतील.
- गाव पातळीवर गाव आरोग्य समिती, आहार समिती, अंगणवाडी सेविका व माता समिती यांच्या सक्रीय सहभागाने -अंगणवाडी योजना, -अमृत आहार योजना व आरोग्य विभागाच्या माध्यमातून ६ वर्षाखालील बालके, गरोदर णिया व स्तनदा माता यांना दिल्या जाणाऱ्या पोषण व आरोग्य सेवांची सविस्तर माहिती दर सहा महिन्यांनी मोबाईल अऱ्प द्वारे जमा करण्यात येईल.

आ) कुपोषित बालकांच्या पाठपुराव्यासंदर्भात माहितीचे संकलन -

- या प्रकल्पांतर्गत कार्याक्षेत्रातील गावांमध्ये दर महिन्याला गंभीर कुपोषित व मध्यम कुपोषित बालकांची संख्या मोबाईल अऱ्पद्वारे संकलन करण्यात येईल व ही माहिती वेब पोर्टलवर पाहता येऊ शकेल. या

माहितीच्या आधारे कुपोषित बालकांना कुपोषणातून बाहेर काढण्यासाठी प्रयत्न करण्यात येतील. तसेच कुपोषणात झालेली घटही वेब पोर्टलवर दर्शवण्यात येतील.

इ) -भारतरत्न डॉ.ए.पी.जे. अब्दुल कलाम अमृत आहार योजनेच्या अनुषंगाने माहिती संदर्भातील Triangulation -

- भारतरत्न डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम अमृत आहार योजनेतील लाभार्थीचा योजनेतून मिळणाऱ्या लाभाबद्दल काय अनुभव आहे, या संदर्भातील माहिती नियमित गोळा केली जाईल. आशा/गाव कार्यकर्तीच्या माध्यमातून निवडक लोकांकडून (उदा. ८ लोक - २ गरोदर माता, २ स्तनदा माता, २ सहा वर्षाखालील बालकांचे पालक, २ गाव आरोग्य समिती / माता समिती सदस्य) मोबाईल एसएमएस/अॅप द्वारा दर महिन्याला घेण्यात येईल. या माहितीचे तालुका व जिल्हा स्तरावर दर तीन महिन्यांनी Triangulation करण्यात येईल.
- एकात्मिक बालविकास योजनेची माहिती तसेच गाव पातळीवरून कम्युनिटी अक्षान फॉर न्युट्रीशन प्रक्रियेतून येणारा डेटा एकत्र तपासला जाईल. त्यामध्ये तफावत असल्यास त्याबद्दलची चौकशी केली जाईल व योग्य ती कार्यवाही करण्यासंदर्भात निर्णय घेतला जाईल.
- याकरिता तालुका, जिल्हा व राज्य स्तरावर आदिवासी विकास विभागाने अमृत आहार योजनेच्या अनुषंगाने Triangulation संदर्भात समन्वय करणे आवश्यक आहे. Triangulation संदर्भात दर तीन महिन्यांनी घ्यावयाच्या बैठकांचे आयोजन आदिवासी विकास विभागाचे प्रकल्प अधिकारी/सहाय्यक प्रकल्प अधिकारी यांनी करावे. या Triangulation च्या आधारे आदिवासी विकास विभागास योजनेसंदर्भात उपाययोजना करता येणे शक्य होईल. या प्रारूपाचा (मॉडेल) प्रयोग यशस्वी झाल्यावर या प्रयोगाचे सार्वत्रीकरण १६ आदिवासी जिल्ह्यांमध्ये करता येऊ शकते.
- अंगणवाडी व गाव पातळीवरील ही माहिती एकत्र (collate) करण्यासाठी -मोबाईल अॅपचा उपयोग करण्यात येईल व पोर्टलच्या माध्यमातून ही माहिती तालुका व राज्य स्तरावर एकत्र करून त्याचे तालुका व राज्य स्तरावर एकत्रित विश्लेषण करण्यात येईल. सदर मोबाईल अॅपमध्ये जोखमीच्या माता (High Risk Pregnant Ladies) ओळखण्यासाठी असलेले निकष नमूद करण्यात येईल.
- जोखमीच्या माता (High Risk Pregnant Ladies) ओळखण्यासाठी निकष खालीलप्रमाणे आहेत-
  - ब्लूड प्रेशर वाढलेले असणे
  - पूर्वीचे सिझेरियन किंवा गर्भाशयाची शस्त्रक्रिया
  - खूप कमी उंची - ४ फुट १० इंचापेक्षा कमी / १४७ cm चे खाली
  - खूप कमी वजन/खूप जास्त वजन- ४० किलोपेक्षा कमी/८० किलो पेक्षा जास्त (गर्भारपणात वजन न वाढणे किंवा खूप जास्त वाढणे म्हणजे >3 kg per Month)
  - पूर्वीचा गर्भपात वा पूर्वीच्या बाळंतपणातील अपत्याचा मृत्यू
  - डायबोटीस
  - जुळी बालके , वारंवार गर्भधारणा
  - प्रयत्नानंतर राहिलेली गर्भधारणा - गर्भधारणेसाठी, वंधत्व निवारणासाठी उपचार घेतले आहेत(Previous H/O Habitual Abortion /Still birth
  - वय वर्ष ३५, नंतरची पहिलटकरीण

- खूप कमी एच.बी. - ८ ग्राम पेक्षा कमी
- एच.आय.व्ही./ऑस्ट्रेलिया अंटीजेन/थायरॉइड/लिवर/किडनी या तपासण्यात दोष
- Pre-eclampsia चे लक्षणे (उच्च रक्तदाब, हातापायाला सूज, वजन वाढणे, लघवीत प्रथिने)
- गर्भधारणेच्या चौथ्या महिन्यापासून (2nd trimester onwards) खूप जास्त उलटी होणे .

३. सदर प्रकल्पाचे उद्दिष्ट खालीलप्रमाणे असेल-

- कम्युनिटी अऱ्कशान फॉर न्युट्रिशन प्रकल्पातून भारतरत्न डॉक्टर अब्दुल कलाम अमृत आहार योजनेबाबत जनजागृती करण्यात येईल. अमृत आहार योजनेच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी प्रकल्प कार्यक्षेत्रातील -ग्राम आरोग्य, पोषण, पाणीपुरवठा व स्वच्छता समिती, आहार समिती व माता समिती सक्रीय करण्यात येतील.
- अमृत आहार योजनेअंतर्गत गरेदर व स्तनदा माता व बालकांच्या नोंदणीचे प्रमाण ९० टक्क्यांपर्यंत व आहार घेण्याचे प्रमाण ८० टक्क्यांपर्यंत वाढवण्यात येईल. या योजनेची सद्यस्थिती जाणून घेण्यासाठी लोक सहभागावर आधारित माहिती संकलनाचे प्रारूप (मॉडेल) विकसित करण्यात येईल. या आधारे अमृत आहार योजनेच्या लाभार्थ्यांची माहिती आदिवासी विकास विभागास गाव निहाय उपलब्ध होऊ शकेल व या प्रकल्पानंतर पुढील कालावधीत हे प्रारूप (मॉडेल) सर्व आदिवासी जिल्ह्यात सार्वत्रिक करणे शक्य होईल.
- या प्रकल्पातून बालकांमधील तीव्र व मध्यम कुपोषणाचे प्रमाण २० टक्केपर्यंत कमी करण्यात येईल.
- **तीव्र कुपोषण म्हणजे** WHO standard नुसार severe wasting (Low weight for height, below -३ z score) and / or severe underweight (Low weight for age, below -३ z score)
- मध्यम कुपोषण म्हणजे** WHO standard नुसार moderate wasting - Low weight for height, between -२ z and -३ z score)
- सदर प्रक्रियेमध्ये severe stunting (Height for age, below -३z score) व moderate stunting (low height for age, between २ z and ३ z score) चे मुल्यमापन केले जाईल व ते टाळण्यासाठी समुपदेशन केले जाईल.
- सहा वर्षाखालील बालकांमधील वजनातील घसरणीचे (Growth Faltering) प्रमाण २५ टक्केपर्यंत कमी करण्यात येईल. तीव्र व मध्यम श्रेणीतील बालकांमधील सुधारणांचे प्रमाण २५ टक्केपर्यंत वाढवण्यात येईल. कुपोषणाशी संबंधित बालमृत्यूचे प्रमाण १५ टक्केपर्यंत कमी करण्यात येईल.
- ज्या कुपोषित बालकांना संदर्भ सेवेची आवश्यकता आहे त्यांना संदर्भ सेवा मिळण्याचे प्रमाण ५० टक्क्यांपर्यंत वाढवण्यात येईल. ही फलनिष्पत्ती प्रकल्प गृहीतकांवर अवलंबून आहे. या प्रकल्पाच्या प्रभावी अंमलबजावणी व फलनिष्पत्तीसाठी सार्वजनिक आरोग्य विभाग आणि महिला व बाल विकास विभाग यांचे सक्रीय सहकार्य मिळवून देण्यासाठी आदिवासी विकास विभाग पुढाकार घेईल.

४. गाव पातळीवर पोषणसेवा तसेच सवयी संदर्भात लोक सहभागातून अंगणवाडी सेविका, आशा व आरोग्य सेविका यांच्या समन्वयातून खालील उपक्रम राबविण्यात येईल -

गाव पातळीवर पोषण सेवांसंदर्भात (भारतरत्न डॉ. ए.पी.जे. अब्दुल कलाम अमृत आहार योजना व अंगणवाडी सेवा योजना) जन जागृती करण्यात येईल. या जन जागृतीच्या आधारे -गाव आरोग्य, पोषण, पाणीपुरवठा व

स्वच्छता समिती, अमृत आहार योजने अंतर्गत -आहार समिती, व आय.सी.डी.एस. अंतर्गत -माता समिती यांची दर महिन्याला एकत्रित बैठक आयोजित करण्यात येईल.

- या बैठकीत पोषण सेवांसंदर्भात (भारतरत्न डॉ.ए.पी.जे. अब्दुल कलाम अमृत आहार योजना व अंगणवाडी सेवा योजना) माहिती दिली जाईल.
- पोषण सेवांसंदर्भात गावातील लोकांकडून उपस्थित झालेल्या मुद्यावर अंगणवाडी सेविकेसोबत चर्चा करण्यात येईल, व या दोन्ही सेवांसंदर्भात उपस्थित मुद्दे सोडवण्याचा प्रयत्न करण्यात येईल.

गाव पातळीवर उपस्थित झालेल्या मुद्यांची नोंद -गाव सेवा कॅलेंडरच्या माध्यमातून घेण्यात येईल. या कॅलेंडरचा उपयोग पाठपुराव्यासाठी करण्यात येईल. चर्चेतून उपस्थित झालेले तालुका, जिल्हा तसेच राज्य पातळीवरचे मुद्दे नोंदवले जातील व ते संबंधित स्तरावर (तालुका, जिल्हा व राज्य) उपस्थित केले जातील, ते सोडवण्याचा प्रयत्न केला जाईल.

- आशा कार्यकर्तीच्या माध्यमातून -अमृत आहार योजनेसंदर्भात प्रत्यक्ष निवडक लाभार्थीकडून माहिती घेण्यात येईल. ही माहिती तालुका, जिल्हा व राज्य स्तरावर पाठवण्यात येईल. विविध स्तरावर या माहितीतून उपस्थित झालेल्या मुद्यावर चर्चा करणे व मुद्दे सोडवण्याचा प्रयत्न करण्यात येईल.
- गावातील ६ वर्षाखालील सर्व बालकांची प्रकल्पाच्या सुरुवातीला anthropometry (शारीरिक मोजमाप) करण्यात येईल. अंगणवाडी मध्ये नव्याने नोंद होणाऱ्या बालकाची anthropometry नोंद होईल. दर महिन्याला अंगणवाडीत नोंद झालेल्या बालकांचे वजन घेणे, त्यांची दर ६ महिन्यांनी उंची घेणे हे उपक्रम राबवण्यात येतील. ही कामे अंगणवाडी सेविका व आशा/गाव कार्यकर्तीच्या माध्यमातून करताना सदर बालकाच्या मातेचा, माता समिती आणि गाव आरोग्य समिती सदस्यांचा सहभाग असेल.

- अंगणवाडी नोंदणीतून सुटलेल्या मुलांची आशाच्या माध्यमातून Mid Upper Arm Circumference (MUAC) चे मोजमाप MUAC टेप द्वारे करण्यात येईल. या कृतीद्वारे मुलांमधील Wasting चे प्रमाण मोजण्यास सोपे होईल.

➤ **कुपोषित मुलांचे कुपोषण दूर करण्यासाठी पाठपुरावा -**

- Basic CAN गावांमध्ये कुपोषित बालकांच्या पालकांचे अंगणवाडीत होणाऱ्या बैठकीत आहाराबद्दल समुपदेशन आशा/ गाव कार्यकर्ती मार्फत करण्यात येईल. दर महिन्याला अंगणवाडीत नोंद झालेल्या बालकांचे वजन घेण्यात येईल, व ज्या बालकांना आरोग्य सेवेची आवश्यकता आहे, त्यांना गरजेनुसार संदर्भसेवा अंगणवाडी सेविकेच्या मदतीने देण्यात येईल. या संदर्भातील पाठपुरावा आशा/गाव कार्यकर्तीच्या माध्यमातून करण्यात येतील.
- Intensive CAN गावांमध्ये ज्या बालकांमध्ये पोषण श्रेणीत घसरण दिसून येईल. (growth faltering) त्यांच्यावर विशेष लक्ष आशा/गाव कार्यकर्ती देईल, त्यांना गृहभेट देतील. बालकाची anthropometry आशा/गाव कार्यकर्ती मार्फत घेण्यात येईल. पोषण श्रेणीतील घसरण असणाऱ्या बालकाच्या आहारावर लक्ष केंद्रित करून त्याला कुपोषित होण्यापासून वाचवायचा व या बालकाच्या घरातील पोषण सवयी सुधारण्याचा प्रयत्न आशा/गाव कार्यकर्ती करेल. तसेच आहारासोबातच तातडीने वैद्यकीय सेवेची गरज ओळखून संदर्भसेवा देण्यासाठी आशा/गाव कार्यकर्ती प्रयत्न करेल. बालकाच्या कुटुंबीयांसोबत आरोग्य, स्वच्छता व पोषण सवयीसंदर्भात समुपदेशन, आहार प्रात्याक्षिके, पोषक आहाराच्या विविध पाककृती सांगणे व करून दाखवने इत्यादी उपक्रम

- आशा/गाव कार्यकर्ती मार्फत गृहभेटीदरम्यान राबवण्यात येतील. कुपोषित बालकाला कुपोषणातून बाहेर काढण्यासाठी, संबंधित कुटुंबाला आशा/गाव कार्यकर्ती यथाशक्त मदत करेल.
- गाव स्तरावर उपलब्ध होणाऱ्या विविध निधीतून बालकांच्या, गरोदर व स्तनदा मातांच्या, किशोरवयीन मुलींच्या पोषणासाठी गावात राबविणे शक्य असलेले उपक्रम (उदा. किशोरवयीन मुलींना सार्वजनिक आरोग्य विभागामार्फत लोह गोळ्यांचे वाटप, कुटुंबनियोजन व्याख्यान, परसबाग लागवड, बालविवाह प्रथा थांबविणे इ.) या संदर्भात चर्चा ग्राम सभेत करण्याचा प्रयत्न आशा/गाव कार्यकर्ती करेल.
  - जोखमीच्या मातांची यादी दर महिन्याला आदिवासी विकास विभागास पुरवणे - आदिवासी विकास विभाग व आरोग्य विभागाने जोखमीच्या माता ओळखण्यासाठी आरोग्य सेविकेने कमीत-कमी कोणते निकष तपासावेत याबाबत एकत्र बैठक घेवून निकषांची यादी तयार करावी. (आरोग्य सेविका (ANM) हिमोग्लोबिन, ब्लडप्रेशर व आडवे बाळ इत्यादी निकष तपासू शकते). या विभागांनी एकत्र बसून तयार केलेल्या जोखमीच्या मातांच्या निकषांच्या आधारावर आरोग्य सेविकांनी जोखमीच्या मातांची नोंद करणे अपेक्षित आहे. ही नोंद आरोग्य सेविकेच्या रजिस्टरवर झाल्यावर ही माहिती आशा कार्यकर्तीमार्फत विविध स्तरावर पाठवता येऊ शकते.
  - कम्युनिटी अऱ्कशन फॉर न्युट्रिशन प्रकल्पांतर्गत गाव पातळीवर विविध घटकातील (उदा. आशा, अंगणवाडी सेविका व आरोग्य सेविका) समन्वय घडवून आणण्यासाठी सार्वजनिक आरोग्य विभाग, महिला व बाल विकास विभाग आणि आदिवासी विकास विभाग यांच्याकडून योग्य शासकीय आदेश व सूचना देण्यात येतील. तसेच संबंधित अधिकारी व कर्मचारी यांचा कम्युनिटी अऱ्कशन फॉर न्युट्रिशन प्रक्रियेत सक्रीय सहभाग राहणे गरजेचे असेल.

सदर शासन शुद्धीपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेत स्थळावर उपलब्ध असून त्याचा संगणक संकेतांक २०१८०८३११५१६२९८६२४ असा आहे. हे शुद्धीपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

(अ.रा.राजपूत)
कार्यासन अधिकारी,

प्रति,

- मा.मंत्री (आदिवासी विकास) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
- मा.मंत्री (महिला व बाल विकास) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
- मा.मंत्री (सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
- मा.राज्यमंत्री (आदिवासी विकास) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
- अपर मुख्य सचिव, सार्वजनिक आरोग्य विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- प्रधान सचिव, महिला व बाल विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- प्रधान सचिव, आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई
- आयुक्त, आदिवासी विकास, नाशिक
- आयुक्त, आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था, पुणे
- आयुक्त, एकात्मिक बाल विकास सेवा योजना, सी.बी.डी. बेलापूर, नवी मुंबई
- संचालक, सार्वजनिक आरोग्य संचालनालय, मुंबई
- सर्व अपर आयुक्त, आदिवासी विकास

- १३. सर्व प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प
- १४. सह संचालक, आरोग्य संचालनालय, मुंबई.
- १५. सर्व जिल्हा आरोग्य अधिकारी, जिल्हा परिषद.
- १६. उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी, बाल कल्याण, जिल्हा परिषद.
- १७. सर्व सहसचिव /उपसचिव, आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई-३२.
- १८. अवर सचिव, आदिवासी विकास विभाग, कार्यासन ८
- १९. साथी संस्था द्वारा पोषण हक्क गट, (SATHI) पुणे
- २०. आम्ही आमच्या आरोग्यासाठी स्वयंसेवी संस्था, गडचिरोली.
- २१. जनर्थ आदिवासी विकास स्वयंसेवी संस्था, नंदूरबार.
- २२. कामगार व मजूर संघ (कष्टकरी संघटना) स्वयंसेवी संस्था, पालघर.
- २३. वननिकेतन स्वयंसेवी संस्था, शहापूर, ठाणे.
- २४. वचन स्वयंसेवी संस्था, नाशिक
- २५. दिशा स्वयंसेवी संस्था, रायगड
- २६. रचना सोसायटी फॉर सोशल रिकन्स्ट्रक्शन संस्था
- २७. निवड नस्ती -कार्यासन (१९)